

The article considers the peculiarities of formation and functioning of the middle class as a major component of the creation of a «welfare state» and sustainable development of the society.

Analyzes the value of the middle class in the process of reduction of social tension in the society of his ideological and political orientation.

Keywords: class, middle class, status, stability, and value.

О. М. Кожем'якіна,

канд. філос. наук,

доцент, доцент кафедри філософії

Черкаського державного технологічного університету

ВЛАДА ДОВІРИ ЯК ЛЕГІТИМАЦІЯ ПОРЯДНОСТІ ТА КОМПЕТЕНТНОСТІ

Статтю присвячено дослідженню філософсько-методологічних аспектів проблематики політичної довіри як ключової інституції сучасної демократії та ціннісно-нормативної основи процесів легітимації. Здійснено аналіз ресурсів довіри в сучасному суспільстві, звертаючи особливу увагу на її моральну складову.

Розглянуто методологічні засади принципу довіри як принципу реальної демократії, що забезпечується комплементарністю співіснування нормативних, функціоналістських та системних ефектів соціально-політичної взаємодії.

Ключові слова: політична довіра, криза довіри, легітимація, демократія, порядність, компетентність.

Проблематизацію довіри в умовах глобалізованої сучасності численні дослідники (П. Штомпка, Ф. Фукуяма, Е. Гідденс, Н. Луман, А. Селігмен, М. Гартман та ін.) пов'язують зі структурними змінами в самому соціумі, його поступовим ускладненням та диференціацією, означаючи кризу довіри своєрідною «хворобою сучасності». Як зазначає П. Штомпка, навіть в самих міцних демократіях світу спостерігається стійка тенденція суттєвого погіршення ситуації з публічною довірою, що розуміється як переконаність в компетентності, порядності, сумлінності, правдивості, безкорисливості та поступливості політичних еліт, інституцій, урядів [4, с. 409]. Окрім того, ознакою нашої доби є також криза споживацької довіри, зниження екзистенційної довіри, що призводить до посилення загальної тривожності, непевності та відчуття тотальної маніпуляції (економічної, політичної, фінансової, особистісної, культурної тощо), що зумовлене, зокрема, розвитком інформаційних технологій та вдосконаленням засобів комунікації та масової інформації (або, за влучним народним визначенням, «засобів масової дезінформації»).

Криза довіри, набуваючи загрозливих масштабів, постає, насамперед, кризою ресурсів довіри, загострюючи надзвичайно актуальну для глобалізованого сьогодення проблематику мультикультурності світу, ускладнення демократичних процедур, функціонування ліберальної економіки, формування інституцій громадянського суспільства тощо, увиразнюючи, таким чином, питання загальної моральності, культури довіри, ціннісного узгодження, суспільного порядку, співробітництва, унормованості соціальних дій.

Однією з вагомих проблем сучасності є криза демократичної легітимності, джерела якої містяться саме в механізмах породження та функціонування політичної довіри.

Тому метою даної праці є філософсько-методологічний аналіз проблематики політичної довіри як ключової інституції сучасної демократії, а також виявлення ресурсів довіри в сучасному суспільстві та окреслення ролі довіри та недовіри в процесах легітимації та демократизації.

Звернення до питань специфіки функціонування довіри у сфері владних відносин знаходимо у працях Р. Хардіна, Н. Лумана, П. Штомпки, П. Розанвалона, М. Догана, Б. Міцтел, Б. Барбера та ін. Розробці ідей легітимації владного панування присвячені праці М. Вебера, Е. Дюркгайма, С. Ліпсета, Д. Істона, П. Бергера, Т. Лукмана, Д. Бітема, О. Гьофе, Ю. Габермаса та ін.. Серед вітчизняних дослідників проблеми легітимації та легітимативних процесів в сучасному українському суспільстві відзначимо А. Єрмоленка,

Є. Бистрицького, А. Баумейстра, С. Пролєєва, О. Білого, М. Тура, О. Гребіневич, М. Ніколко та ін..

Ресурсний потенціал довіри як необхідної умови формування суспільних взаємовідносин розглядається також в контексті проблематики соціального капіталу (насамперед, слід відзначити праці Р. Патнема, Р. Леонарді, Р. Нанетті, Ф. Фукуями, П. Бурдьє, Дж. Коулмана, Т. Парсонса, П. Дасгупти та ін.). Проте проблема моральних засад процесів демократизації в контексті аналізу філософсько-методологічних підстав політичної довіри розроблена недостатньо, що і обумовлює актуальність даної праці. Позиціювання принципу довіри як моральнісної та компетентнісної основи процесів легітимації дасть змогу розширити проблематику пошуку стратегій ефективного функціонування влади в сучасному соціумі та формування громадянського суспільства.

Довіра як соціально значущий феномен вказує на зростаючу взаємозалежність в сучасному суспільстві і, як наслідок, на зростаючу потребу у взаємній відповідальності та підтримці. В умовах глобалізації роль довіри посилюється, оскільки довіра є своєрідною дією на випередження, засобом стабілізації у потенційно некерованому соціальному середовищі. Політична довіра виконує особливу функцію в процесі формування відносин між владою та суспільством, постаючи в якості механізму узгодження та відповідності цілей діяльності суб'єктів взаємодії, визнання здатності владних структур задовольнити покладені на них очікування та забезпечити суспільні потреби.

Питання співвідношення політичного, правового та морального у функціонуванні політичної системи значно актуалізується в контексті проблематики легітимації, що безпосередньо пов'язує концепти влади та довіри в просторі актуального визнання, підтримки, прийняття, лояльності.

Трактуючи легітимацію як процес формування та укріплення довіри до влади в напрямі визнання її законності, правильності, ефективності та правомірності, виокремимо, по-перше, її *правовий* аспект – як забезпечення функціонування влади законними підставами, що знаходить свій вираз в концепті легальності, та суспільне визнання такого владного панування, виражене в понятті легітимності; по-друге, її *стратегічний* аспект, розуміючи легітимацію як процес та стратегію формування і підтримки легітимності, та легітимність як результат цього процесу у вигляді соціально-санкціонованої форми визнання права на панування та виявлення згоди на підкорення, вираженої у досить високому індексі політичної довіри, або, за умов контрдемократії (згідно П. Розанвалону), інституціалізованої недовіри, що ініціює демократію спротиву, споглядання та контролю шляхом впровадження політики присутності поза межами делегування [3].

Слід зазначити, що специфікою довіри є наявність комплексу специфічних зобов'язувальних очікувань – намірів, безпеки та компетентності (що реалізується, відповідно, у міжособистісній, системній та інституційній довірі). Зазначений комплекс довірчих очікувань породжується інтенціями сподівання та надії, але не сумнівів, відображаючи, таким чином, позитивні налаштування на здійснення бажаних результатів, хоча й визнаючи певні ризики відносно можливих майбутніх дій інших (як персоніфікованих, так і деперсоніфікованих), що зумовлено властивою їм свободою у прийнятті рішень.

В довірі як ціннісній основі соціальної взаємодії, що уможливорює координацію, солідаризацію та ціннісне узгодження, можемо виокремити зовнішній та внутрішній контексти її системної ефективності. Зовнішня цінність функціонування довіри полягає у суспільній значущості як скоординованого механізму зниження операційних витрат, постаючи фактично засобом соціальної економії, та взаємовизнаній узгодженій схемі досягнення цілей. Внутрішня цінність довіри постає як специфічна благоорієнтована характеристика суспільних відносин, що базуються на особистісних мотивах взаємовизнання, самоповаги, унормованої порядності, чесності, відповідальності, що в цілому сприяє встановленню сприятливого психологічного клімату.

Система довіри включає в себе різноманітні соціальні зв'язки, засновані на взаємних зобов'язаннях та домовленостях, що виходять за межі простого виконання обіцянок, оскільки містять в собі вагомий компонент взаємного визнання, що позначає потребу (настанову, домагання) поваги з боку інших та адекватної соціальної оцінки або схвалення

залежно від наших очікувань та усвідомленої самоцінності, загалом постаючи як домагання значущості в процесі підтвердження власної ідентичності та вимога права утвердження цієї ідентичності, створення умов для успішної самореалізації.

Довіра уможливує ефективну соціальну взаємодію в мінливих та невизначених умовах, забезпечуючи соціальний порядок, координованість дій, суспільну інтеграцію та злагоджену взаємодію. За влучним визначенням нобелівського лауреату з економіки К. Ерроу, довіра є «невидимим соціальним інститутом» та своєрідним «мастилом» соціальної системи [5, р. 23, 26], що надає процесуальному контексту легітимації, зокрема в економічній та політичній сферах, морального виміру. Таку унормовану «невидиму» соціальну дію довіра забезпечує завдяки своєрідній внутрішньосуспільній угоді, заснованій на принципах моралі та етики, що сприяє посиленню ефективності функціонування суспільства шляхом взаємовизнаних та взаємовигідних процедур дотримання взятих зобов'язань, свідомої відповідальності, очікуваної взаємної чесності та порядності. Згідно К. Ерроу, загальне благо, зокрема, при прийнятті рішень та розподілі ресурсів, досягається шляхом конкурентної рівноваги інтересів, причому основу такої злагодженої рівноваги складає саме довіра, мінімізуючи соціальні витрати та збалансовуючи повноваження та відповідальність.

Розвиваючи ідеї К. Ерроу про надзвичайну ефективність та «невловимість» довіри, П. Розанвалон визначає три базові функції довіри в процесах легітимації [8], наголошуючи на наявності в реальних демократіях величезної прірви між довірою та легітимністю. По-перше, довіра сприяє розширенню легітимності, додаючи процедурним атрибутам легітимації морального виміру, втілюючи змістовний контекст довіри як орієнтацію на турботу про загальне благо. По-друге, довіра увиразнює в легітимності часовий контекст, оскільки легітимність сягає майбутнього як реалізація очікуваних, але непевних результатів. По-третє, довіра, позбавляючи необхідності застосовувати численні процедури верифікації та перевірки, забезпечує значну інституційну економію. Відповідно кризу довіри, що набуває досить загрозливих масштабів в багатьох країнах, особливо в сучасній Україні, спричинює загальна деморалізація та корумпованість влади, зневажання інтересами та потребами виборців, що породжує невпевненість у майбутньому, посилення екзистенційної тривоги, значне зростання різноманітних соціальних страхів. Все це в цілому має системний ефект суспільного дисбалансу та додаткового соціального навантаження, формуючи загальну атмосферу підозрливості, розчарування, онтологічного страху.

Отже довіра, актуалізуючи змістовний компонент процедур визнання, уможливує широкий контекст легітимації шляхом посиленої моральності, спрощення соціальних взаємин внаслідок покладання на волю Іншого та утвердження етосу піклування, що виявляється в соціально невизначеній ситуації в тривалій перспективі, мінімізуючи та унеможливаючи схеми зловживання довірою. Таким чином, враховуючи, без перебільшення, надзвичайну важливість механізму довіри в процедурах та функціонуванні демократичної легітимності в умовах кризової сучасності, необхідні кроки як для підтримки довіри, так і інституалізації недовіри. Специфічними засобами контролю над владою є форми ліберальної та демократичної недовіри, постаючи механізмами вертикального контролю. Ліберальна недовіра є досить ефективним інституціалізованим засобом обмеження та контролю влади, забезпечуючи координування різноманітних інтересів та стратегій [7].

Сучасна демократія, трактована як влада довіри, має пройти процес демократизації, що сприятиме, згідно Е. Гідденсу, поглибленню самої демократії шляхом збереження та розвитку ресурсу довіри до демократії в цілому та до влади зокрема, передбачаючи наявність хоча б мінімального комплексу наступних компонентів дієвої демократії: ефективних антикорупційних важелів на всіх рівнях; деволюцію влади; конституційні реформи, що забезпечують більшу прозорість в політичних справах; увагу до сьогоденних потреб громадян; наявність широкої мережі добровільних асоціацій; плекання сильної громадянської культури [1, с. 57-59].

Зазначені компоненти забезпечують, з боку народу, атмосферу громадянської активності, відповідальності, зацікавленості, самоорганізованості, вимогливості, небайдужості, а з боку влади – атмосферу турботи, відповідальності, відкритості та підзвітності, даючи загальні

підстави для посилення довіри до влади шляхом втілення порядності та компетентності, що постають як готовність і бажання піклуватись належним чином про благо народу та спроможність реально втілити це бажання. Особливим чином довіра виявляється як соціальний ресурс, постаючи ціннісно-нормативним підґрунтям соціального капіталу, що є необхідною умовою формування дієвого громадянського суспільства.

Однією з ключових проблем демократії є суперечність між проголошеними ідеями та їх здійсненням, реальним впровадженням. Тому до основних принципів демократії (народного суверенітету, мажоритаризму, виборності владних органів, рівності та свободи, розподілу влади та ін.) можемо додати принцип довіри як принцип реальної, а не формальної демократії. Довіра є своєрідним авансуванням у демократію, її умовою (в якості ключового елементу соціального капіталу) та результатом у вигляді сформованої культури довіри, де міра зловживання владою залежить від наявності чеснот.

Причому в реальній демократії дієвість влади довіри забезпечується комплементарністю співіснування нормативних, функціоналістських та системних ефектів соціально-політичної взаємодії. Окрім того, в умовах політичної глобалізації зростає роль так званої «ситуативної довіри», що відображає потенційну можливість зміни конкретних результативних очікувань в умовах зростаючої соціальної динаміки в залежності від зміни ситуації та контексту, зберігаючи авансовані моральні очікування як наділення суб'єктів довіри якостями надійності, порядності та компетентності, що уможлиблюється завдяки системним ефектам соціальної комунікації, що схематизують перебіг бажаних дій.

Вагомою основою довіри є саме нормативний контекст, що забезпечує ефективне функціонування довіри у визначеному та взаємновизнаному ціннісно-нормативному культурному полі взаємних зобов'язань та очікувань (П. Штомпка, Ф. Фукуяма та ін.). Культура довіри базується на групових моделях кооперативних дій, настанов взаємного прийняття порядності, чесності, компетентності генералізованого Іншого, його випереджальної (авансованої) оцінки як вартого / не вартого довіри, що виходить з досвіду попередніх взаємодій. Під культурою довіри П. Штомпка пропонує розуміти переважаючі соціальні взаємини, які кодифікуються в правила, акумулюючи досвід довіри та соціальної надійності, а точніше, «систему правил-норм і цінностей, що регулюють вияв довіри та виконання очікувань, а також взаємність довіри» [4, с. 244], доповнюючи епістемологічні обґрунтування довіри генеалогічними. Кожна країна, таким чином, формує власну культуру довіри, відображаючи ментальні, соціально-політичні, економічні, конкретно-ситуативні аспекти становлення ціннісно-нормативного клімату суспільства.

Функціональний підхід (в традиціях Т. Парсонса) дозволяє розглянути владу довіри у вигляді моделі вертикальної (народ – владні інституції) та горизонтальної (мережі громадських об'єднань, здатність до співпраці між гілками влади, зберігаючи незалежність) політичної взаємодії як впорядкування очікувань та результативності в аспекті досягнення поставленої мети прийнятними засобами. Особлива увага надається досягненню очікуваних результатів, задоволенню потреб, але функціональна специфіка довіри виявляється в спрямованості політичної активності: довіра тут постає не лише у вигляді пасивного перекидання електоратом активності та відповідальності на владні структури, а й у формі активних практик довіри/недовіри як громадського контролю за реальним виконанням, здійсненням влади та її репутацією, поєднуючи розрахунок підстав надійності та контроль діяльності. В останньому випадку спостерігається інституалізація недовіри як контролюючої влади інстанції, що демонструє активну присутність у політичному процесі.

Функціонально-системний підхід (Н. Луман, Ю. Габермас) трактує довіру як умову процесу самостворення системи, де довіра постає (згідно Н. Луману) засобом редукції соціальної комплексності. Довіра та влада ефективно взаємодіють саме в умовах взаємності, визнання та підтримки, а своєрідна «циркуляція» довіри постає взаємовигідним універсальним соціальним ресурсом у створенні стратегій надійності та успішності, хоча й за умови прийняття певної міри ризику. Посилення влади, а значить, і довіри, відбувається відповідно збільшенню міри свободи як зростання числа різноманітних альтернатив. Н. Луман трактує довіру як один із засобів соціальної комунікації, що постає в якості продукту раціоналізації соціального світу та виникає в умовах невизначеності

через зростаючу комплексність інтерсуб'єктивно організованого світу. Довіра як основа стійкої інтерсуб'єктивної згоди та порозуміння є важливим елементом в процесі підтримки соціального порядку та стабілізації соціальних зв'язків в сучасному світі завдяки подвійній контингентності, а функція влади полягає у регуляції контингенції шляхом політичної каталізації, прискорюючи чи уповільнюючи перебіг певних процесів символічно контрольованими селективними зв'язками [2].

Онтологічний простір влади довіри може бути окресленим за допомогою трьохвекторного підходу, що дозволяє розмежувати довіру на соціальну, функціональну та емоційну (відому як триада М. Айзенеггера). Методологічною основою даного підходу є теорія комунікативної дії Ю. Габермаса, де центральним поняттям постають домагання значущості – нормативної правильності, пропозиційної істинності, суб'єктивної правдивості, які реалізуються у норморегулятивних, телеологічних та драматичних діях [6]. Відповідно вказаному, *соціальна* довіра відображає нормативний контекст довірчих очікувань широкого кола соціальних взаємодій, виявляючись у передбачуваності, порядності, відповідності певним загальноприйнятним етичним нормам (чесності, відповідальності тощо) та значному соціальному інтересі. *Функціональна* довіра базується на раціональному розрахунку міри надійності, ефективності та компетентності, уможливорюючи взаємодії в різноманітних сферах соціуму, зокрема, в економіці та політиці. Експресивний потенціал довіри найпотужніше виявляється у *емоційній* довірі, що передбачає щирість та відкритість суб'єктів взаємодії, їх значну особистісну симпатію та емоційну привабливість.

Отже, ресурсність довіри виявляється у моралістичному та функціональному аспектах соціальної взаємодії. Моралістичний вимір соціальних взаємин, виражений у очікуванні порядності, відображає актуальну настанову сприйняття інших як гідних довіри, відповідаючи комплексу так званих «довіропродукуючих» чеснот: відповідальності, чесності, щирості тощо, забезпечуючи фундаментальне ціннісне підґрунтя взаємин як соціальної «неопортуністичності». Функціональний вимір довіри виявляється у вимогах компетентності, позначаючи здатність суб'єктів довіри ефективно виконувати взяті зобов'язання, демонструючи досвід, відповідні повноваженням навички та необхідне коло знань.

Таким чином, сучасний політичний простір реальної демократії постає як простір влади довіри, основою якої є саме ціннісно-нормативне підґрунтя, однак реалізація його залежить від способів безпосереднього втілення в життя, від його функціонування в політичній системі соціуму. Вразливість демократії полягає в тому, що руйнація довіри внаслідок цинічного тривалого зловживання владою є надзвичайно болючою та деструктивною для соціуму в цілому, тому криза довіри може бути подолана шляхом поступового формування культури довіри як результату взаємодії базових векторів довіри, увиразнюючи орієнтири надійності, безпечності та ефективності шляхом легітимації порядності та професійної компетентності.

Література:

1. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Ентоні Гіденс; [пер. з англ. Н. Поліщук]. – К.: Альтерпрес, 2004. – 100 с.
2. Луман Н. Власть / Никлас Луман: [пер. с нем. А.Ю. Антоновского]. – М.: Праксис, 2001. – 256с.
3. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П'єр Розанвалон: [пер. з фр. Євгена Марічева]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 287 с.
4. Штомпка П. Доверие – основа общества / Петр Штомпка: [пер. с пол. Н.В. Морозовой]. – М. Логос, 2012. – 440 с.
5. Arrow K. J. The Limits of Organisation / Kenneth J. Arrow. - N – Y.: W.W. Norton, 1974. – 86 p.
6. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Volume 1: Reason and the Rationalization of Society/ Jurgen Habermas; [translated by Thomas A. McCarthy]. – Boston: Beacon Press, 1984. – 562 p.
7. Hardin R. Liberal Distrust / Russell Hardin. - European Review. – 2002. - Vol. 10. - № 1. - P. 73-89.
8. Rosanvallon P. Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust / Pierre Rosanvallon. – Cambridge: CambridgeUniversity Press, 2008. – P. 1–27.

О.Н. Кожем'якіна. Власть доверия как легитимация порядности и компетентности.

Статья посвящена исследованию философско-методологических аспектов проблематики политического доверия как ключевой институции современной демократии и ценностно-нормативного основания процессов легитимации. Осуществлен анализ ресурсов доверия в современном обществе, обращая особое внимание на его моральную составляющую.

Рассмотрены методологические основы принципа доверия как принципа реальной демократии, что обеспечивается комплементарностью сосуществования нормативных, функционалистских и системных эффектов социально-политического взаимодействия.

Ключевые слова: политическое доверие, кризис доверия, легитимация, демократия, порядность, компетентность.

Kozhemiakina O.N. The power of trust as a legitimation of decency and competence.

The article is devoted to the philosophical and methodological aspects of the problem of political trust as a key institution of modern democracy and value-normative grounds of the processes of legitimation. The analysis of the resources of trust in modern society is done, paying special attention to its moral component.

Is considered the methodological basis of the principle of trust as a principle of real democracy that ensures complementarity of coexistence of regulatory, functionalist and systemic effects of socio-political interaction.

Keywords: political trust, crisis of trust, legitimation, democracy, decency, competence.

О. О. Дольська

ДІЄВІСТЬ ПРИКЛАДНОГО ХАРАКТЕРУ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Філософія в сучасному суспільстві набуває нових ознак. Авторка показує, що із зміною філософського мислення (переходом від метафізичного до модерного), роль філософії змінюється. Вона проходить шлях від чистої до практичної філософії, а в суспільстві розвитку знань стає необхідною прикладна філософія. Авторка обґрунтовує ознаки прикладної філософії, спираючись на філософські розвідки, і приходять до висновку, що прикладна філософія посилює соціальні, технічні, природничі, гуманітарні науки своїми суто філософськими роздумами у вигляді науково-філософського світогляду. Оскільки одна з складових елементів прикладної філософії є комплексна гуманітарна експертиза, це актуалізує сьогодні потребу в фахівцях, які поєднують в собі фах інженера, філософа, аналітика, які орієнтувалися б в своєму світобаченні на загальнолюдські цінності. Без звернення до них неможлива комплексна гуманітарна експертиза.

Ключові слова: практична філософія, прикладна філософія, гуманітарна експертиза, трандисциплінарність, науково-філософський світогляд.

Інституціональний аспект збереження філософії як академічної дисципліни підпорядковується вищій меті: посиленню філософського дискурсу. Це завдання має особливе значення для сучасної освіти, яка проходить свого роду випробування на якість і на сучасність водночас. Реалії Болонського процесу розбивають вщент перспективи академічної філософії. Але якщо класичні університети мають більш широкі можливості протистояти цим процесам, то в технічних університетах проблема більш напружена. Якщо філософські факультети мають більш менш перспективи розвитку, то інституційна філософія в технічних вищих не просто скорочується в навчальних програмах (я маю на увазі години і, як наслідок, викладацький склад), але й в своїх дидактичних планах, що веде до спрощення та скорочення не просто філософії, а її основних положень. Це означає, що наукова культура, філософська культура та культура техніки мислення руйнуються в своїх основах. Загальна тенденція Болонського процесу – скорочення гуманітарних наук – ставить під загрозу існування й філософію.

Сьогодні мова йде про нове мислення – пост метафізичне. На наш погляд, такий зворот прямо вказує на нові можливості філософії, на необхідність не стільки мабуть її популяризації, скільки її нових можливостей. Це прямо або побічно може торкнутися й нових стратегічних ліній її подальшого розгортання в царині освіти.

З середини ХІХ ст. авторитет дослідних наук «примусив» філософію до асиміляції. Позитивісти, починаючи з Е. Маха, бажали сконструювати природничо-науковий світогляд.